

Kutlughanlılar'da Kadın Bir Nâibe: Kutlug Terken Hatun*

Cihan GENÇTÜRK**

Öz

Kutlug Terken Hatun; XIII. ve XIV. yüzyıllar arasında İran'ın Kirmân eyaletinde hüküm sürmüş, yerel bir hanedanlık olan Kutlughanlılar'ın dördüncü ve aynı zamanda ilk kadın hükümdarıdır. Kutlughanlılar en parlak dönemini bu kadın hükümdar döneminde yaşamıştır. Kutlug Terken Hatun saltanat dönemi boyunca üvey oğullarıyla giriştiği amansız mücadelelere rağmen İlhanlı hanlarıyla kurduğu akrabalık bağları neticesinde Kutlughanlı tahtını muhafaza etmeyi başarmıştı. Bu akrabalık bağlarının olumlu bir sonucu da onun döneminde Kirmân halkının çok rahat bir dönem geçirmesidir. Bu çalışmamızda Kutlug Terken'in 26 yıllık saltanat hayatı boyunca karşılaştığı güçlükler ve bu güçlüklerle karşı gösterdiği direncin Kutlughanlılar üzerindeki etkisi ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Kutlug Terken Hatun, Kutlughanlılar, Kirmân*

A Women Nâibe in Kutlughans: Kutlug Terken Hatun

Abstract

Kutlug Terken Hatun was the fourth ruler and the first female one of Kutlughans reign which controlled Kirman province in Iran between XIII. and XIV. centuries. Kutlughans reign had its golden age at her period. Despite her difficult conflicts against her stepchildren, Kutlug Terken Hatun managed to maintain her reign by using her relationship tie with İlhanlı State rulers. Another benefit of this relationship was the welfare of Kirman people. In this study, her struggle against difficulties for 26 years and its effects on Kutlughans reign are examined.

Keywords: *Kutlug Terken Hatun, kutlughans, Kirmân*

* Bu çalışma, Kirmân Karahıtayları (Kutlug-Hanlar) adlı Yüksek Lisans Tezinin ilgili kısımlarının gözden geçirilmiş halidir

** Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Doktora Öğrencisi,
hangenturk2008@hotmail.com

Giriş

Ortaçağ tarihi boyunca farklı coğrafyalarda kurulmuş olan irili ufaklı pek çok devlette kadınlar devlet yönetiminde önemli roller üstlenmişlerdir. Rahmetli Bahriye Üçok'un değişiyle; "Her ne kadar batılıların çoğu, Ortaçağda Müslüman dünyası kadınlarının kafes arkasında bir mahpus hayatı yaşadıklarını zannetmekte iseler de, bu hiç te doğru değildir"¹. Tarih Ortaçağda devlet yönetiminde etkili olan kadın hükümdarların örneğiyle doludur. Büyük Selçuklu Devleti hükümdarlarından Melikşâh'ın karısı Terken² Hatun, Harezmsâh Muhammed'in annesi Terken Hatun, Memlûklüler'in ilk ve tek kadın sultanı Şecer üd-Dürr (veya Şecer ud-Durr), Hindistan'da hüküm süren Delhi Türk Sultanlığı'nın tek kadın hükümdarı Raziyye Begüm Sultan, İran'da hüküm süren Fars Atabegleri (Salgurlular) nâibeleri Bîbî Terken ile Abeş (veya Abiş) Hatun ve Kirman'da hâkimiyet kurmuş olan Kutlughanlılar'ın kadın nâibeleri Kutlug Terken Hatun ile kızı Padişah Hatun bu örneklerden sadece birkaç tanesidir. Bu hanım sultanlar, hayatlarının belirli bir döneminde devlet yönetiminde aktif bir rol almış ve bunun sonucunda da devletin sosyal ve siyasal mekanizmasında son derece etkili olmuşlardır. Onların devlet yönetimindeki bu etkileri, giriştikleri taht mücadeleleri sonucunda kimi zaman olumlu kimi zaman da olumsuz sonuçlar doğurmuştur.

Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz kadın sultanlardan biri olan Kutlug Terken Hatun'da üvey oğullarıyla giriştiği taht mücadelelerinin hem olumlu hem de olumsuz sonuçlarını yaşamış ve bu zorlu coğrafyada tüm olumsuz şartlara rağmen 26 yıl gibi uzun bir süre Kutlughanlılar'ı büyük bir intizamla yönetmiştir. Onun zamanında Kutlughanlılar Kirmân'da ki varlığını kalıcı hale getirdiği gibi en parlak dönemini de yaşamıştır.

1. Kutlug Terken Hatun'un Hanedan Tahtına Geçmesi

Kutlughanlılar veya Kirmân Karahitayları İran'da büyük Deşt-i Lut Çölü'nün güneybatısında bulunan Kirmân'da Hicri 619-706 yılları arasında saltanat sürmüş yerel bir hanedanlıktır. Birbiri ardına: Harezmsâhlar, büyük Moğol Hanları ve Hülâgu Han sülalesine tabi olan, fakat nüfuz ve ehemmiyeti

¹ Bahriye Üçok, "Kirman'da Müslüman Kutlug Devletinde İki Kadın Hükümdar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. IX, S. 81, Ankara 1961, s. 81.

² Terken genelde "hatun" kelimesiyle birlikte (Terken Hatun) kullanılmış olup Arapça kaynaklardaki imlâsı (ترکان) dolayısıyla "Türkân Hatun" şeklinde okunuşu yaygındı. Kâşgarlı Mahmud, (*Dîvânü Lugâti't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Haz. Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 191) bu kelimeyi Karahanlılar da bir bölgeye hükmeden hana hitap şekli olduğunu ve "Ey kendisine itaat edilen" anlamına geldiğini zikretmektedir. Kâşgarlı Mahmud'un verdiği bilgilerden anlaşılıyor ki bu kelime daha çok hükümdar kadınlar için kullanılan Türk unvanlarından birisidir. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Gülay Öğün Bezer, "Terken", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XL, İstanbul 2011, s. 509; Reşat Genç, "Terken" *Türk Ansiklopedisi*, C. XXXI, MEB, Ankara 1982, s. 116; Sadettin Gömeç, "Terken Unvanı Hakkında", *AÜDTCFTD*, 17, 2, Ankara 2010, s. 110.

bakımından mahalli kalan bu hanedan; Yezd Atabeyleri, Fars Salgurluları, Moğollar ve Abbâsi Halifeleriyle kurdukları iyi ilişkiler neticesinde varlıklarını uzun bir süre sürdürmüşlerdir³.

Kutlughanlılar'ın kurucusu Barâk Hâcîb, yiyeni Kutbeddîn'i beğendiği için tahta veliaht tayin etmiş, aynı zamanda kızı Han Terken'i de Kutbeddîn'e vererek onu kendisine damat etmişti. Bundan dolayı Barâk Hâcîb 632 (1235) yılında ölünce yerine Ögedey Han'ın da tasvibiyle hanedanın başına kardeşi Hamit Bûr'un oğlu Kutbeddîn Muhammed Şâh'ı tayin etmişti⁴. Ancak bir yıl gibi kısa bir zaman sonra, Moğollar desteğini alan Barâk'ın oğlu Rükneddîn Mübarek Hoca'nın Kirmân'a yaklaşması üzerine Kutbeddîn Moğolistan'a çekilmeye mecbur kaldı ve Mahmud Yalvâç ile birlikte Çin'de Moğollar'ın hizmetinde bulundu⁵.

Aradan 16 yıl gibi bir süre geçtikten sonra Kutbeddîn, Mengü zamanında 650 (1252) yılında Kirman'a hükümdar nasedildi. Bu durum karşısında tahtı bırakıp kaçmak zorunda kalan Rükneddîn tahtına geri dönebilmek için Abbasi Halifesine, Lur Atabegine ve Mengü Han'a başvurduysa da bir sonuç alamadı ve Kutbeddîn tarafından öldürüldü⁶. Kutbeddîn Kirmân tahtına geçtikten 4 ay sonra Terken Hatun ile evlendi⁷. Kutbeddîn'in bu evlilikten Padişah Hatun adında bir kızı başka bir karısından ise Haccâc ile Siyurgatmış adında iki oğlu olmuştu⁸.

Kutbeddîn'in ikinci saltanat dönemi onun; 655 (veya 656) yılı Ramazan (Eylül-Ekim 1257) ayının ortalarında ölmesiyle sona ermişti⁹. Onun ölümü

³ V. Minorski, "Kutlug-Han", *İslam Ansiklopedisi*, C. VI, MEB, İstanbul 1977, s. 1053.

⁴ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ li'l-Hazreti'l-'ulyâ, der Târih-i Karâhitâiyân-i Kirmân*, Neşr. Abbâs İkbâl Âştîyânî, Tahran 1328 hş., s. 25-26; Hamdullâh Mustevfî-i Kazvînî, *Târih-i Güzide*, Neşr. Abdülhüseyn Nevâ'i, Tahran 1364 hş., s. 529; Mîrhond, *Ravzatu's-safâ fî Sîretü'l-enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hülefâ*, Neşr. Abbâs Zeryâb, Tahran 1358 hş., s. 726; Hondmîr, *Habîbü'l-siyer fî Ahbâri Efrâdi'l-beşer*, C. III, Neşr. Muhammed Debîr Siyakî, Tahran 1370 hş., s. 267; Ahmed Ali Han Vezîrî, *Târihi Kirmân*, C. I, Neşr. Bâstânî-i Pârîzî (Muhammed İbrahim), Tahran 1364 hş., s. 437-438.

⁵ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 28; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK Basımevi, Ankara 2013, s. 400; Kadı Ahmed Gaffârî-i Kazvînî, *Târih-i Cihan Âra*, Kitâb Furûşî-i Hâfîz, Tahran 1338 hş., s. 123; Erdoğan Merçil, *Fars Atabegleri Salgurlular*, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 92.

⁶ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 400-401; Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 35; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 727; Kadı Ahmed Gaffârî, *Târih-i Cihan Âra*, s. 123; Ali Han Vezîrî, *Târih-i Kirmân*, C. I, s. 441; Abbâs İkbâl Âştîyânî, *Târih-i Moğol*, s. 415; krş Erdoğan Merçil, *Fars Atabegleri Salgurlular*, s. 93.

⁷ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 27; Kadı Ahmed Gaffârî, *Târih-i Cihan Âra*, s. 122; Muineddîn Natanzî, *Târih-i Mülûk-i Şebânkâre (Müntehabü't Tevârih-i Muîni "Anonim-i İskender"*, Neşr. Joan Aubin, Tahran 1336 hş., s. 23; aynı müellif, *Müntehabü't Tevârih-i Muîni*, Neşr. Pervîn İstehrî, Tahran 1383 hş., s. 26; krş. Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Kadın Hükümdarlar*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011, s. 116.

⁸ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 27; krş. Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 117.

⁹ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 37; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 727; *Târih-i Şâhi Karâhitâiyân-i Kirmân* (Anonim), Neşr. Bâstânî-i Pârîzî, Tahran 1379 hş., s. 69; Hamdullâh Mustevfî, *Târih-i Güzide*, s. 531.

üzerine Kirmân'ın ayan ve ümerasından ileri gelenler ile birlikte Moğol ümerasından bazılarının da hazır bulunduğu bir mecliste¹⁰, karısı İsmet al-Dünyâ val-Din Terken Hatun'un hükümdarlığı hususunda oybirliği ile karar verildi ve onun emir ve hükümlerine boyun eğildi. Ancak Kutbeddîn'in öldüğü haberi büyük Han'ın huzuruna ulaştırıldığı zaman, bazıları memleketi Sultan'ın çocuklarına bırakıp bunlar büyüünceye kadar karısı Kutlug Terken Hatun'un ve damadı Emîr Hacı Laşkari'nin naiplerini destekleyip, her ikisini Kirmân'ın hâkimi sayalım dediler. Hâlbuki Emîr Hacı çok zalim ve ayyaş bir adamdı. Kirmân sarayının tanınmış ve gözde şahsiyetleri bu haberden hiç hoşlanmadılar ve Hülagu Han'ın yanına gidip ondan yardım istediler. Terken Hatun'un manevi değerlerini Han'a sayıp döktüler. Hülagu Han da ümeranın ricası üzerine Terken Hatun'un kıymetini anlayıp yarlık hükmünü yerine getirdi ve memleket işlerini bu tedbirli hatunun eline bıraktı¹¹.

Kutbeddîn Sultan hayatı boyunca bağlılık merasimini ihmal etmediği için Hülagu, Kirmân'ı onun oğullarına bağışlamış, bunların küçük yaşta olmaları yüzünden, Kutbeddîn Sultan'ın karısı Kutlug Terken Hatun'un çocukların naibesi olarak devlet işlerini yönetmesini, halkın nizam ve asayiş içinde yaşamasını temin vazifesinin ona verilmesini uygun bulmuştu¹².

2. Kutlug Terken Hatun'un Soyu

Terken Hatun'un soy kütüğü hakkındaki bilgilere geçmeden önce, Barâk Hâcib'in çocukları hakkında kaynaklar da geçen bilgilere göz atmamız bu konunun kısmen de olsa aydınlatılmasın da yardımcı olacaktır. Barâk Hâcib'in beş çocuğu olmuştu. Bunlardan biri erkek diğer dördü kızdı. Öte Hatun'dan olan oğlu Rükneddîn Hâce (veya Mübarek Hoca) Moğol ordusunun mülâzematlarından idi. Çocuklarından en büyüğü olan Sevinç Terken, Çağatay Han'ın karısıydı. Yâkût Terken, Yezd Atabeyi Mahmud Şâh'ın karısıydı. Meryem Terken, Yezd Atabeyi'nin torunu olan Meîyeddîn Emîr Sâm'ın karısıydı. Han Terken ise Barâk Hâcib'in yeğeni Kutbeddîn Muhammed Şâh'ın karısıydı¹³.

¹⁰ Kaynakların verdiği bilgilere göre bu kişiler; Moğol emîrleri Cargutay, Argutay ve Sivatu; Kirmân meliklerinden Yiğit Melik, Nusret Melik, Folad Melik, Nâsireddîn Melik, Kutlug Melik; Ulemadan da Hoca Zafereddîn, Hoca Şemseddîn ve Nâsireddîn Münşî Kirmânî'nin babası Hoca Müntecibeddîn idi. Bkz. Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 38; Ali Han Vezîrî, *Târihi Kirmân*, C. I, s. 445; Hâfiz-i Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfiz-i Ebrû*, C. III, Neşr. Sadık Seccâdî, Tahran 1375 hş., s. 65; krş. Bahriye Üçok, *a. g. m.*, s. 83, dipnot 5.

¹¹ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 37; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 728; Hâfiz-i Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfiz-i Ebrû*, C. III, 65; Hondmîr, *Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 268; Ali Han Vezîrî, *Târihi Kirmân*, C. I, s. 445; Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 117-118; krş. Nilgün Dalkesen, "İlhanlı Hanedanlığı'nda Siyaset ve Kadın" *Ortaçağda Kadın*, Editör, Altan Çetin, Lotus Yayınları, Ankara 2011, s. 548.

¹² Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 727; Hondmîr, *Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 268; Ali Han Vezîrî, *Târihi Kirmân*, C. I, s. 445; krş. Bahriye Üçok, *a. g. m.*, s. 118.

¹³ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 25-26; Hamdullâh Mustevfî, *Târih-i Güzide*, s. 529; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 726; Hondmîr, *Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 267; Natanzî,

Barâk'ın çocukları hakkında ki bu bilgilerden sonra Kutlug Terken Hatun'un soy kütüğü hakkındaki bilgileri aktara biliriz. Terken Hatun'un soyu hakkında kaynaklarda geçen bilgiler farklılık arz etmektedir. Örneğin; Târîh-i Şâhî Karâhitâiyân-i Kirmân'da Kutlug Terken Hatun'un isminin Han Terken olduğu, bu kişinin Barâk Hâcib'in karısı olduğu ve lakabının önceden Kutlug Terken olduğu zikredilmektedir¹⁴. Ancak Han Terken, Barâk Hâcib'in karısı değil onun kızıdır. Üçok'un Hammer'den aktardığı bilgilere göre; Hammer, Han Terken'in Kutlug Terken olduğunu ve bu kişinin aynı zaman da Barâk'ın kızı olduğunu zikretmektedir¹⁵. Yine aynı şekilde Abdullatif Kazvinî ile Ali Han Vezîrî'de Terken Hatun'un Barâk Hâcib'in kızı olduğunu zikretmektedirler¹⁶. Hükümdar Terken Hatun'un Münşilerinden olan Nâsireddîn Münşî Kirmânî'nin “Barâk, yeğeni Kutbeddîn'e kızını verip onu damat edindi”¹⁷ ifadesi bu bilgileri doğrular nitelikte olsa da Sımt'ül-ulâ'da ve diğer kaynaklarda Barâk'ın sahip olduğu ve daha önce isimlerini zikrettiğimiz dört kızının adları sayılırken, Kutlug Terken adı anılmamıştır. Ayrıca daha önce de ifade ettiğimiz gibi Kutbeddîn hükümdarlığa geçtikten dört ay sonra, Kutlug Terken ile evlenmişti. Böyle olunca da, Kutlug Terken, Barâk'ın kızı Han Terken olamaz. Kutlug Terken'in Barâk Hâcib'in kızı olduğunun bazı tarihçiler tarafından zikredilmesinin nedeni büyük olasılıkla Han Terken'in lakabının Kutlug Terken olmasıdır. Muîneddîn Natanzî; Kutlug Terken Hatun'un Barâk Hâcib'in mahbûbesi olduğunu¹⁸ yine aynı şekilde Târîh-i Güzîde'de Terken Hatun'un Barâk Hâcib'in odalığı (surrîya) olduğu ve Kutbeddîn'in onu nikâhına aldığı zikredilmektedir¹⁹. Târîh-i Habîbü'l-siyer'de ise onun Sultân Giyâseddîn Harezşâh'ın odalığı olduğu ve Kutbeddîn'in onu haremine aldığı yazılmaktadır²⁰. Terken Hatun; Barâk Hâcib'in veya Sultân Giyâseddîn'in odalığı olduğu iddiaları kabul edilebilecek bir durum değildir. Çünkü bir devlet meclisinin bir odalığı, Sultan'ın ölümünden sonra tahtın başına geçirmesi zor bir durumdur²¹. Kadı Ahmed Gaffârî, Spuler ve Abbâs İkbâl ise

Müntehabü't Tevârih-i Muîni, s. 25-26; Muhammed b. Ali b. Muhammed Şebankâreî, *Mecmau'l Ensâb*, Neşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran 1373 hş., s. 196-197; Ali Han Vezîrî, *Târîh-i Kirmân*, C. I, s. 437-438; Abbâs İkbâl, *Târîh-i Moğol*, s. 414.

¹⁴ *Târîh-i Şâhî Karâhitâiyân-i Kirmân*, s. 65.

¹⁵ Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 119; aynı müellif, *a. g. m.*, s. 84.

¹⁶ Yahya b. Abdullatif Kazvinî, *Lubb et-Tevârih*, İntişârât-i Bunyâd u Gûyâ, Tahran 1363 hş., s. 221; Ali Han Vezîrî, *Târîh-i Kirmân*, C. I, s. 443.

¹⁷ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 25; krş. Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 119.

¹⁸ Natanzî. *Müntehabü't Tevârih-i Muîni*, s. 26.

¹⁹ Hamdullâh Mustevfi, *Târîh-i Güzîde*, s. 530; krş. V. Minorski, “Kutlug-Han”, *İslam Ansiklopedisi*, C. VI, s. 1053.

²⁰ Hondmîr, *Târîh-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 268; krş. V. Minorski, “Kutlug-Han”, *İslam Ansiklopedisi*, C. VI, s. 1053-1054.

²¹ Sefer Solmaz-Pınar Sertkaya, “Kutlughanlı Hanedanlığı'nda Terkenlik”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 6, Yıl 2011, s. 309.

Kutlug Terken Hatun'un Barâk Hâcib'in karısı olduğunu yazmaktadırlar²². Kaynaklarda geçen ve Terken Hatun'un; Barâk Hâcib'in veya Sultân Giyâseddîn'in karısı yada odalığı olduğu iddiaları büyük olasılıkla Tahrîr-i Târih-i Vassâf'ta geçen bilgilere göre zikredilmiştir. Bu konuda Tahrîr-i Târih-i Vassâf'ta; Barâk Hâcib Giyâseddîn'i Moğollara karşı isyan ittiği için öldürdüğünü ve bu yüzden Moğol yasalarına göre maktulün mirasının (buna kadın ve çocukları da dahil) kendisine ait olduğunu iddia ettiğini, bu sebepten dolayı Giyâseddîn'in karısı (veya odalığı) Terken'in, Barâk Hâcib'e verildiği ve Barâk'ın bu hatundan Meryem Terken adında bir kızı çocuğu dünyaya geldiği zikredilmektedir²³.

Terken Hatun'un gerçekte kim olduğunu tam olarak orta koyamasak da daha öncede anlattığımız gibi Terken bir isim olmayıp, bir unvan olduğu anlaşılmaktadır.

3. Kutlug Terken Hatun ile Sultân Haccâc Arasındaki Taht Mücadelesi

655 (1257)'ten sonra Terken Hatun üvey oğlu Muzâfereddîn Ebûl Hâris Sultân Haccâc'ın küçük olmasından istifade ederek, memleketin her türlü işlerini kendisi sevk ve idare etti. Saltanat resmen oğlu Haccâc'ın adına ise de hükümdarlık fiilen Terken Hatun'un elindeydi. Her ikisi de öz ana oğul gibi çok samimi bir hava içinde, aynı tahtta, biri lafzen, diğeri fiilen hükümdarlık edip yaşadılar. Bu arada Sultan Haccâc'ın yaşı da artık bulûğ çağına ermişti²⁴.

668 (1270) yılında Barâkoğul ve Çağatay ordusunun İlhanlı hükümdarı Abaka Han ile savaşa girip Horâsân'ı ellerine geçirmek amacıyla Ceyhun (Amu Derya)'dan geçtikleri sırada Terken Hatun, Sultân Haccâc'ı büyük bir ordu ile Abaka Han'ın ordusuna katılmak üzere yollamıştı. Haccâc; Çağatay ile Abaka Han arasında gerçekleşen savaşta büyük bir kahramanlık göstererek Abaka Han'ın övgüsüne mazhar olmuş ve Abaka Han, Sultan Haccâc'a "Kutlug Sultân" unvanı vererek onu Kirmân'a tekrar göndermişti²⁵.

²² Kadı Ahmed Gaffârî, *Târih-i Cihan Âra*, s. 122; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, Çev. Cemal Köprülü, TTK Basımevi, Ankara 2011, s. 172; Abbâs İkbâl Âştîyânî, *Târih-i Moğol*, Tahran 1387 hş., s. 415.

²³ Abd el-Muhammed Âyetî, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, Tahran 1383 hş., s.163-164.

²⁴ Hondmîr, *Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 268; Hamdullâh Mustevfi, *Târih-i Güzide*, s. 531; Ahmet Taşağıl, "Kutlukhanlılar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiplopedisi*, C. XXVI, Ankara 2002, s. 493; Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 120.

²⁵ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 46-47; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 728; Hondmîr, *Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 278; *Târih-i Şâhî Karâhutâiyân-i Kirmân*, s. 70; Hâfız-i Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfız-i Ebrû*, C. III, s. 26; Şebankâreî, *Mecmau'l Ensâb*, s. 199; Ali Han Vezîrî, *Târihi Kirmân*, C. I, s. 446.

Haccâc Kirmân'a geldikten sonra kendisine yakın olan bazı kimseler, Haccâc'ın genç ve tecrübesiz olmasından faydalanarak onu Terken Hatun'a karşı kıskırtmışlardır. Bir eğlence gecesinde Haccâc sarhoş olup birdenbire Terken Hatun'a bu mecliste raks etmesini emretti. Her zaman ölçülü hareket eden Terken Hatun bundan memnun olmadığı ve ikrah duyduğu halde, Haccâc'ın sarhoş olduğunu bu halde ona karşı direnmenin doğru olmayacağını anladığından raks etmeye mecbur oldu ve istemese de birkaç defa kollarını kaldırıp indirerek oynadı o, eteğini uçururken leşker-i rindân (kalenderler) şu beyti söylediler²⁶:

بيبرند چرخ و اختر و بخت تو نو خهان آن به که پير نوبت خود با جوان دهد²⁷

Dünya ihtiyardır ve senin baht yıldızın gençtir

İhtiyarın kendi nöbetini gence vermesi iyi olur²⁸.

Alışılmamış olan bu çeşit haller Terken Hatun aleyhine tertip edilmiş bir ihanetten başka bir şey değildi. Eğlence gecesinden sonra çok incinmiş olan Terken Hatun, damadı Abaka Han'ın yanına gitti ve kızı Padişâh Hatun'dan bu husus için yardım istedi. Hülagu Han'ın oğlu olan Abaka Han, kaynanası ve Kirmân hükümdarı Kutlug Terken'e karşı, Haccâc Sultan'ın bu davranışını hoş görmedi ve şu yolda bir ferman çıkardı: “ Bundan sonra Haccâc Kirmân işlerinden elini çeksin ve devlet işlerini her yönüyle Terken Hatun'a devretsin”²⁹. Haccâc bu durumdan haberdar olunca Hindistan'a kaçtı.

Kutlug Terken'in Kirmân'a geri gelmesi ve Haccâc'ın buradan Hindistan'a kaçmasıyla ilgili iki rivayet vardır. İlk rivayete göre; Kutlug Terken'in Kirmân'a dönmesi üzerine Haccâc, hükümeti yeniden ele geçirme amacıyla gizlice Ögedey (Oktay) Han'ın oğullarının yanına gitmişti. Buna karşılık Kutlug Terken de, Abaka Han'ın huzuruna bir adam yollayıp durumu bildirmişti. Han bu duruma çok kızdığından Haccâc'ın yakalanıp Ordugâh'a (hükümdarın bulunduğu müstahkem yer) getirilmesini emreden bir ferman yazdı. Haccâc bu durumu haber alınca, elçiler gelmeden önce 669 (1270)'da Sistân'a³⁰ gitti. Orada

²⁶ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 48; *Târîh-i Şâhî Karâhutâyân-i Kirmân*, s. 71; Natanzî, *Müntehabü't Tevârih-i Muînî*, s. 28; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 727; Hondmîr, *Târîh-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 268; Şebankâreî, *Mecmau'l Ensâb*, s. 199; Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 447; Abbâs İkbâl Âştîyânî, *Târîh-i Moğol*, Tahran 1387 hş., 416; krş. Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 121.

²⁷ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 48; Şebankâreî, *Mecmau'l Ensâb*, s. 199; Natanzî, *Müntehabü't Tevârih-i Muînî*, s. 28; Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i Güzîde*, s. 531; *Târîh-i Şâhî Karâhutâyân-i Kirmân*, s. 71; Hondmîr, *Târîh-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 269.

²⁸ Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 120; aynı müellif, *a. g. m.*, s. 85.

²⁹ Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i Güzîde*, s. 531; Natanzî, *Müntehabü't Tevârih-i Muînî*, s. 28; aynı müellif, *Târîh-i Mülûk-i Şebânkâre*, s. 25; Abbâs İkbâl, *Târîh-i Moğol*, s. 416; krş. Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 121.

³⁰ *Târîh-i Sistân*'da geçen bilgilere göre Sultân Haccâc 675 yılında Sistân'a gelmiştir. Onun buraya gelişi *Târîh-i Sistân*'da şu şekilde zikredilmektedir: Muzafereddîn Haccâc Kirmân'dan iltica ederek Melik Muazzam Nâsireddîn (Sistân hâkimi)'in yanına geldi. Haccâc burada bir yıl kaldı ve büyük bir izzet ve ikram gördü. Haccâc aynı yıl içinde Hindistan'a gitti. Bkz. *Târîh-i Sistân Telîf*

altı ay kaldıktan sonra Abaka Han'ın buralara hücum etmeye hazırlandığını duyunca Delhi'ye kaçtı ve orada bir köşkte on yıl³¹ kaldı³². Diğer bir rivayette ise; Kutlug Terken'in Abaka Han'ın yanından geri geldiği haberi Kirmân'a ulaşınca Haccâc korkuya kapılık Sistân'a oradan da Hindistan'a kaçmış ve orada on yıl kalmış olduğu zikredilmektedir³³.

Celâleddîn Fîrûz Şâh Halacî³⁴ Hindistan'da hükümdar olunca, Kirmân topraklarına yeniden sahip olabilmesi için Haccâc'a yardım etti ve tantanalı bir şekilde savaş hazırlığı yaptırdı. Ayrıca Haccâc'a saltanat alametlerinden olan çetir, tabl, kûs ve bayraklar verip ona saltanat merasimi icra ettirdi. Haccâc böylece Kirmân'a doğru sefer yapma fırsatı bulmuştu³⁵. Ancak Haccâc, Bekr³⁶ denilen yere geldiğinde hastalandı ve 690³⁷ yılının Zilhicce (1 Aralık 1291) ayının yedisinde bir Perşembe gecesi öldü³⁸.

der Hudûd-i 445-725, (Anonim), Neşr. Muhammed Tekî Behâr (Melik el-Şüera), Tahran 1381 hş., s. 373. Diğer kaynaklar ise bu konuda farklı bir tarih vermektedirler. Örneğin; Müntehabü't Tevârih-i Muînî (s. 28) ve Târih-i Moğol (s. 416)'da Sultan Haccâc'ın 666 (1267-68) yılında Sistân'a gittiği yazılmaktadır.

³¹ Reşîdüddîn Fazlullâh, Haccâc'ın Hindistan'da 15 yıl kaldığını zikretmektedir. Bkz. Reşîdüddîn Fazlullâh *Câmi'üt-Tevârih ez Âgâz-i Peydâyiş-i Kebâyil-i Moğol ta Pâyân-i Dovrey-i Tîmûr Kâân* C. I, Neşr. Behmen Kerîmî, Tahran 1338 hş., s. 663.

³² Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 49; Hamdullâh Mustevfî, *Târih-i Güzide*, s. 531-532; *Târih-i Şâhî Karâhutâiyân-i Kirmân*, s. 62; Muîneddîn Natanzî, *Müntehabü't Tevârih-i Muînî*, s. 28-29; aynı müellif, *Târih-i Mülûk-i Şebânkâre* s. 25; Kadı Ahmed Gaffârî, *Târih-i Cihan Âra*, s. 123.

³³ Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 728; Hondmîr, *Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 269; Kadı Ahmed Gaffârî, *Târih-i Cihan Âra*, s. 122; Şebânkâreî, *Mecmau'l Ensâb*, s. 199; Hamdullâh Mustevfî, *Târih-i Güzide*, s. 531-532; Hâfîz-i Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfîz-i Ebrû*, C. III, s. 27; Ali Han Vezîrî, *Târihî Kirmân*, C. I, s. 447.

³⁴ Bu isim Sımtü'l-ulâ (s. 49)'da Sultan Celâleddîn Abu'l-Muzaffer Halac şeklinde zikredilmektedir. Yâddâştây-i Kazvînî (C. III, s. 242)'de ise bu isimden kastın Celâleddîn Fîrûz Şâh Halacî olduğu belirtilmektedir. Sultan Celâleddîn Abu'l-Muzaffer Halac'tan kastın Celâleddîn Fîrûz Şâh Halacî olduğu kesindir. Çünkü mevcut hiçbir kaynakta o dönemde Hindistan'da hüküm süren ve Halacîler'e mensup hükümdarların isimleri zikredilirken Sultan Celâleddîn Abu'l-Muzaffer Halacî ismi geçmemektedir. Halacîler'in ve onların bir kolu olarak Fîrûz Şâh tarafından 690 (1290-91) yılında kurulun Delhi Halacîleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Enver Konukçu, "Halacîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XV, İstanbul 1997, s. 227-228.

³⁵ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 49; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 728-729; Hondmîr, *Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 269; Hâfîz-i Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfîz-i Ebrû*, C. III, s. 27; *Târih-i Şâhî Karâhutâiyân-i Kirmân*, s. 72; Ali Han Vezîrî, *Târihî Kirmân*, C. I, s. 447; krş. Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 122.

³⁶ Bekr; Sind vilayetinde bulunan bir şehrin adıdır. Bkz. Ali Han Vezîrî, *Târihî Kirmân*, C. I, s. 448, dipnot 57.

³⁷ Kaynakların Sultân Haccâc'ın ölüm tarihiyle ilgili verdikleri bilgiler birbirini tutmamaktadır. Örneğin; Nâsireddîn Münşî Kirmânî (*Sımtü'l-ulâ*, s. 49) onun 690 yılının Zilhicce ayının yedisinde (1 Aralık 1291) bir Perşembe gecesi öldüğünü yazmaktadır. Kadı Ahmed Gaffârî (*Târih-i Cihan Âra*, s. 123) onun 680 yılının Zilhicce ayının yedisinde (19 Mart 1282) bir Perşembe gecesi öldüğünü; Mîrhond (*Ravzatu's-safa*, s. 729) ile Hondmîr (*Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 269), onun 670 yılının Zilhicce) ayının yedisinde bir Perşembe gecesi (5 Temmuz 1272)

Haccâc Sultân'ın dört oğlu vardı. Bunlar: Kutbeddîn Teğî (veya Tağî) Şâh (genç yaşta ölmüştü), Muzafereddîn Muhammed Şâh (daha sonra Kirmân sultanı olacak), Rükneddîn Muhammed Şâh (genç yaşta ölmüş), diğeri ise Alâeddîn Hasan Şâh (içkiye olan düşkünlüğünden dolayı genç yaşta ölmüştü)'di³⁹. Kızlarına gelecek olursak; bu konuda kaynaklarda farklı bilgiler geçmektedir. Örneğin Mîrhond ve Hondmîr, Haccâc'ın yedi tane kızı olduğunu söylemektedirler. Ancak bunların isimleri hakkında herhangi bir malumat vermemektedirler⁴⁰. Yine aynı şekilde Şebankâreî'de onun yedi tane kızı olduğunu zikretmektedir ve isimlerini şu şekilde sıralamaktadır: Melike İslâm, Nûr Kutlug, Sultan Neseb (نسب), Bîbî Şah, Han Sultan, Tondî Şâh ve Sultan Melek⁴¹. Sımtü'l-ulâ'da geçen bilgilere göre ise Haccâc'ın dokuz tane kızı olmuştur. Bunlardan; Melike-i İslâm, Bulârgû (بولارغو)'nun nâmzeti idi (nişanlısıydı). Şîrîn, Emîr Ali Kezâğali'nin karısıydı. Birisi Emîrzâde Kazân b. Kutlug Şâh'ın hibalesiydi, diğeri ise Emîr Mu'azzam Yûl Kutlug'un karısı Nûrâ Kutlug'du. Melike Celâl, Emîrzâde Sebük Tegin b. Sûgancâk Nûyan'ın karısıydı. Sultan Neseb, Tuğrulçe-i Behâdir'ın karısıydı. Bîbî Şâh Hatun, Emîr Târmâdar'ın karısıydı. Han Terken, Nasireddîn Yülük Şâh'ın karısıydı. Sultan Melek, Emîr Mengütay Kuşçu'nun karısıydı⁴².

4. Kutlug Terken Hatun'un Siyurgatmış ile Mücadelesi ve Tahttan İndirilmesi

Haccâc'ın Delhi'de bulunduğu yıllarda Terken Hatun tam bir bağımsızlık ve asayiş içinde on iki yıl Kirmân'da hüküm sürdü⁴³. Sımtü'l-Ulâ'da pek açık olmayan fakat Târîh-i Sistân'da 675 (1276-77) olarak ifade edilen yılda⁴⁴ Abaka Han'ın ordusu Horâsân'a gelince⁴⁵ Haccâc Sultân'ın kardeşi, yani Terken Hatun'un diğeri üvey oğlu, Sultân Celâleddîn Ebûl Muzaffer Siyurgatmış, Terken Hatun'un izni ile Abaka Han'ın ordusunun hizmetine girdi ve kardeşi Haccâc'ın

öldüğünü, Ali Han Vezîrî (*Târîhî Kirmân*, C. I, s. 448) ile Abbâs İkbâl (*Târîh-i Moğol*, s. 416) ise; onun ölüm tarihiyle ilgili sadece 670 yılını vermektedirler. Celâleddîn Fîrûz Şâh Halacî'nin Delhi'ye 690 yılında hâkim olduğu düşünülürse 690 yılını onun ölüm tarihi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum da Kirmân'a yapılan bu sefer Terken Hatun'un ölümünden sonra gerçekleşmiş oluyor.

³⁸ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 49.

³⁹ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 50; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 729; Hondmîr, *Târîh-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 269.

⁴⁰ Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 729; Hondmîr, *Târîh-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 269.

⁴¹ Şebankâreî, *Mecmau'l Ensâb*, s. 199.

⁴² Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 50; krş. Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 448, dipnot 57.

⁴³ Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i Güzîde*, s. 532; Natanzî, *Müntehabü't Tevârîh-i Muînî*, s. 29; aynı müellif, *Târîh-i Mülûk-i Şebânkâre*, s. 26; krş. Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 122.

⁴⁴ *Târîh-i Sistân*, s. 373; krş. Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 122.

⁴⁵ Ali Han Vezîrî bu seferin Azerbaycan'a yapıldığını zikretmektedir. Bkz. Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 452.

has topraklarına sahip oldu. Ayrıca av emîrliği ve bazı askeri emîrlükler de kendisine verildi⁴⁶. Fakat Siyurgatmış'a hükümdarlık yetkisi verilmediği halde, Kutlug Terken'in saltanat işlerine karışmaya hatta onun adının yanı sıra, kendi adını da hutbede okutmaya ve itaatsizlik etmeye başladı. Bir yandan da Kirmân'ın ileri gelenlerinden fesat çıkarmakla ün yapmış olan Muizeddîn Melik Şâh ile Melik Tağmâs, Melik Tukân, Şâh Melik, Emîr Tulâk ve diğer şâhıslar, Terken Hatun'un tabiiyetinden çıkarak Siyurgatmış'ın emrine girdiler. Terken Hatun bir müddet bu duruma tahammül gösterdi; fakat Siyurgatmış'ın tasallutu haddi aşınca, Melik Polat'ın oğlu Emîr Tûlâk'ı damadı Abaka Han'a elçi olarak gönderip kızı Padişâh Hatun'un aracılığıyla Siyurgatmış'tan duyduğu rahatsızlığı dile getirdi. Güzelliği, zarafeti ve şairliğiyle Abaka Han'ı kendisine iyice bağlamış olan Padişâh Hatun, annesinin bu arzusuna hemen istediği cevabı almakta gecikmedi. Abaka Han'ın yarlık hükmüne göre; Siyurgatmış'ın Kirmân hükümetine, kardeşinden intikal eden av emîrliği ve şahsi hassası da dâhil hiçbir şekilde müdahalesi kalmayacaktı. Ancak Siyurgatmış Abaka Han'ın verdiği yarlık hükmüne göre hareket etmedi ve yeniden Abaka Han'ın yanına gitti. Orada göze girdi ve Kirmân işlerine asla karışmamak şartıyla has arazisini yeniden elde etti. Bu da Terken Hatun'un merhameti sayesinde oldu⁴⁷.

Bu olaydan hemen sonra (zahiren 675/1276-77) Seyfeddîn Melik, Tâceddîn Melik ve Yakûb Kirmân'dan kaçarak Hürmüz'e gittiler. Bu kişilerin Hürmüz'e gelmeleri üzerine buranın hâkimi Seyfeddîn Nusret gizlenmek zorunda kaldı. Bu durumu haber alan Terken Hatun, Melik Polad ve onun oğlu Melik Tâyisî'yi yardıma gönderdi. Melik Polad, Seyfettin Melik'i yakalayıp onu zindana attı. Böylece Seyfeddîn Nusret, Hürmüz hâkimiyetini tekrar elde etti. Bununla birlikte annesi Bîbî Hatun'u da çok değerli eşyalarla birlikte Terken Hatun'un yanına gönderdi⁴⁸.

680 (1281) yılı sonunda Abaka Han ölünce, onun yerine İlhanlı tahtına Ahmed Teküdar Han geçti. Bu durumu haber alan Siyurgatmış Kirmân yarlığını almak için vakit kaybetmeden ordugâha Ahmed Teküdar'ın yanına gitti. Terken Hatun ise Kirmân'da damadı için o güne kadar görülmemiş bir ihtişamla taziye merasimi düzenletti ve daha sonra ordugâha Ahmed Teküdar Han'ın yanına gitti.⁴⁹

⁴⁶ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 50; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 729; Hâfiz-i Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfiz-i Ebrû*, C. III, s. 67; Muhammed Kazvîni, *Yâddâştây-i Kazvîni*, C. III, Neşr. İreç Âfşâr, Tahran 1363 hş., s. 242; krş. Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 122.

⁴⁷ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 51; Hâfiz-i Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfiz-i Ebrû*, C. III, s. 68; Muhammed Kazvîni, *Yâddâştây-i Kazvîni*, C. III, 243; Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 123; aynı müellif, *a. g. m.*, s. 86.

⁴⁸ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 51; *Târîh-i Şâhî Karâhutâyân-i Kirmân*, s. 73; Hâfiz-i Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfiz-i Ebrû*, C. III, s. 68.

⁴⁹ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 52; *Târîh-i Şâhî Karâhutâyân-i Kirmân*, s. 73; Muhammed Kazvîni, *Yâddâştây-i Kazvîni*, C. III, s. 243; krş. Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 123.

Abaka Han'ın saltanat döneminde, Sultan Ahmed ile Siyurgatmış'ı birbirine bağlayan eski bir dostluk bağı vardı. Ahmed'in annesi Kutay (veya Kutı) Hatun ve Soğuncak Noyan, Siyurgatmış'a Kirmân sultanlığını verdirmek ve Terken Hatun'un azlini sağlamak yolunda Ahmed Han üzerinde büyük bir rol oynadılar. Bunun sonucunda Celâleddîn Siyurgatmış, ordugâhdan başarı elde etmiş olarak hareket etti⁵⁰. Siyeh Kûh (Karadağ)⁵¹ denilen yere geldiği sırada, ordugâha gitmekte olan Terken Hatun ile karşılaştı. Siyurgatmış, Ahmed Han'dan elde ettiği yarlık hükmünü hemen oracıkta, hiçbir giriş yapmadan okudu. Uzun yıllar Kirmân sınırları içinde tam bir istiklâl ve asayiş içinde hüküm sürmeğe alışmış olan Kutlug Terken, yol üzerinde aldığı bu kesin haberden derin bir üzüntü duymuştu. Bu arada Sultan Siyurgatmış, Terken'in yanında bulunan Kirmân emîrlere, kendisi ile birlik olmalarını ve Terken Hatun'dan hemen ayrılıp birlikte Kirmân'a dönmelerini teklif etti. Emîrlere ve ileri gelen bazı kişiler yeni hükümdara uyup Kirmân'a döndüler. Ancak Kirmân'ın önde gelen kişilerinden olan Hâce Zahîreddîn Yamîn el-Mülk ve Tâceddîn Satılmış ise Sultan Siyurtgatmış'a tâbi olmayıp Terken Hatun'un hizmetinde kalmayı tercih etmişlerdi⁵².

Terken Hatun, Siyurgatmış'tan ayrıldıktan sonra doğruca Ahmed Han'a geldi. Adet olduğu üzere birçok değerli hediyeler de getirmişti. Terken Hatun'un bu ziyaretinde yanında kızları Bîbî Terken ve Padişâh Hatun'da bulunmaktaydı. Sahib Divân Şemseddîn Muhammed ve emîrlere bazıları onu saygıyla karşıladılar. Bu ziyaretinde ordugâhdan büyük bir saygı gören Terken Hatun'un yarlık hükmü: "Sultan Siyurgatmış ile Terken Hatun, Karahıtay (Kutlug) Hanedanlığı'nı eşit haklarla idare etsinler" şeklinde yazıldı. Han tarafından verilen bu emir, Han'ın annesi Kutı Hatun ve Soğuncak Noyan tarafından hiç hoş karşılanmadığından, bunlar ayaklandılar ve Ahmed Han'a "Eğer bu yarlık hükmünü yerine getirirsek, o zaman Siyurtgatmış senden nefret eder, Horâsân'a Argun Oğul'un yanına gidip onunla birleşir. En iyisi Terken Hatun bu kış burada kalsın ve yazın Siyurtgatmış da gelince ikisinin huzurunda bu iş halledilsin" diye beyanda bulundular⁵³.

⁵⁰ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 52; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 729; krş. Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 123.

⁵¹ Bu yerin ismi Bahriye Üçok'un eserinde Siyahbağ şeklinde yazılmaktadır. Bkz. Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 123.

⁵² Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 52-54; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 729; *Târih-i Şâhî Karâhutâyân-i Kirmân*, s. 73-74; Hondmîr, *Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 279; Hâfız-i Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfız-i Ebrû*, C. III, s. 29; Ali Han Vezîrî, *Târihî Kirmân*, C. I, s. 452-543.

⁵³ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 54; Şebankâreî, *Mecmau'l Ensâb*, s. 200; Ali Han Vezîrî, *Târihî Kirmân*, C. I, s. 453; Muhammed Kazvîni, *Yâddâştây-i Kazvîni*, C. III, 243; Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 125.

5. Kutlug Terken Hatun'un Ölümü

Yukarıda açıkladığımız nedenlerden dolayı Terken Hatun o kışı Berdea'da geçirdi. Burada Sâhib-i Divan Şemseddîn tarafından kendisine iyi bir muamele gösterildi. Terken Hatun yaz gelince de Sâhib-i Divân Şemseddîn Muhammed'in yardımıyla Tebriz tarafından Çerendap'a gitti⁵⁴. Fakat kısa bir süre sonra, kederinden hastalanıp, orada öldü 681⁵⁵ (1282-83)⁵⁶. Terken Hatun'un kızı Bîbî Terken bu sırada ordugâhda bulunmaktaydı. Annesinin ölüm haberini alınca hemen Çerendap'a geldi. Padişâh Hatun da Kirmân'a doğru yola çıktı. Terken Hatun'un naaşını Bîbî Terken, Kirmân'a getirdi. Celâleddîn Siyurgatmış ve Kirmân büyükleri onun naaşını karşıladılar ve Bîbî Terken'e baş sağlığı dilediler. Terken Hatun'un naaşını şehrin en güzel yerinde bulunan Yeşil Kübbet (Kubbe-i Sebz)⁵⁷te bulunan Terkâbad medresesine gömdüler⁵⁸. Âlimler, fazıllar ve halk onun ölümünden dolayı derin bir üzüntü duymuşlardı. Onu kaybetmekle, onun kendilerine sağladığı himaye ve nimetleri de kaybetmiş oldular⁵⁹.

Terken Hatun'un ölümünden sonra 681 yılının Rabiülevvel (Temmuz-Ağustos 1282) ayında Kirmân'a ulaşan Siyurgatmış, saltanat tahtına oturdu.

⁵⁴ Müntehabü't Tevârih-i Muînî, (s. 29)'de Terken Hatun'un yardım istemek için Argun'un sarayına gittiği zikredilmekteyse de mevcut kaynaklarda yukarıda açıkladığımız şekildedir. Krş. Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 125.

⁵⁵ Nilgün Dalkesen, ("İlhanlı Hanedanlığı'nda Siyaset ve Kadın" *Ortaçağda Kadın*, s. 550), Argun Han'ın 683 (1284) yılında Kirmân yönetimine Terken Hatun ve Üvey oğlu Siyurgatmış'ı tayin ettiğini, ancak Terken Hatun'un gücünü kimseyle paylaşmak istemediğini bu yüzden Padişah Hatun'un Argun'a bir mektup yazarak bu memnuniyetsizliklerini belirttiğini ve annesinin Kirmân'ın tek lideri olmasını istediğini, Argun'un da bu isteği kabul ettiğini yazmaktadır. Ancak mevcut kaynaklarda buna dair bir bilgi olmadığı gibi Terken Hatun daha öncede belirttiğimiz gibi Argun Han tahta geçmeden 2 yıl önce yani 681 (1282-83) yılında ölmüştür.

⁵⁶ Reşidüddîn Fazlullâh, *Câmi'üt-Tevârih*, C. I, s. 663; Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 54; *Târih-i Şâhî Karâhutâiyân-i Kirmân*, s. 74; Mîrhond, *Ravzatu's-safa*, s. 729; Natanzî, *Müntehabü't Tevârih-i Muînî*, s. 29; Hamdullâh Mustevfî, *Târih-i Güzîde*, s. 532; Abdullatif Kazvîni, *Lubb et-Tevârih*, s. 221; Ali Han Vezîrî, *Târihî Kirmân*, C. I, s. 453; Muhammed Kazvîni, *Yâddâştây-i Kazvîni*, C. III, s. 243; krş. Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 125.

⁵⁷ Kutlukhanlılar'ın aile kabristanı olan Kubbe-i Sebz'in yapımına Barâk Hâcib zamanın da başlanılmış ve oğlu Rükneddîn zamanında tamamlanmıştır. Üstüvânî şekilli ve üzeri yeşilimsi mavi mozaikler ile kaplı bir yapı olan Kubbe-i Sebz, Kâçâr Hanı Akâ Muhammed Han'ın 1896'daki Kirmân kuşatması sırasında ve aynı yılda meydana gelen depremde büyük bir zarar görmüştür. Bkz. *Târih-i Şâhî Karâhutâiyân-i Kirmân*, s. 111-513; J. K. Kramers, "Kirmân", *İslam Ansiklopedisi*, C. VI, MEB, İstanbul 1977, s. 820; Seyyid Abbâs Ziyâyî, "Mîrâs-i Ferheng-i Karâhutâiyân-i Kirmân, Dânişgâh 750, Sâle-i Terkân Hâtûn", *Mecelle-i Mutâleât-ı İrânî*, Sal 5, Şomâre 10, Pâyîz 1385 (1206), s. 129-131.

⁵⁸ Mîrhond, (*Ravzatu's-safa*, s. 629) ve Hondmir, (*Târih-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 279), onun önce Tebrize gömüldüğünü ve naaşının daha sonra buradan alınıp, Bibi Türkân tarafından Kirmân'a getirildiği ve burada bulunan bir kümbetin medresesine gömüldüğünü zikretmektedirler.

⁵⁹ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ulâ*, s. 54-55; *Târih-i Şâhî Karâhutâiyân-i Kirmân*, s. 74; Natanzî, *Müntehabü't Tevârih-i Muînî*, s. 29; aynı müellif, *Târih-i Mülûk-i Şebânkâre*, s. 26; Hâfîz-i Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfîz-i Ebrû*, C. III, 70; krş. Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 126.

6. Kutlug Terken Hatun'un Şahsiyeti

Adalet ve hayrı seven Terken Hatun, vilayetlerin imarını, halkın refahını, âlimleri beslemeyi, faziletliyle hürmet etmeyi, hayır müesseseleri ve binalarının arttırılmasına insaf ve intizamla gayret göstermişti. Kirmân'ın denizde ve karadaki ulaştırma işleri de tam bir düzen bulmuştu⁶⁰. Müverrihler onun büyük bir tevazu ile yaptığı bu işlerin onda birini dünya sultanlarının hiç biri yapmadı demekle mübalağa etmiş olsalar bile, Terken Hatun'un yapıcı bir hükümdar olduğunu anlatması bakımından gene de büyük bir değer taşımaktadır. Esasen Sımtü'l-ülâ'da ve diğer kaynaklarda yüce duygulu, sağlam iradeli bir şahsiyet olarak belirtilen Terken Hatun zamanında Kutlughanlılar'ın en parlak dönemini yaşamıştır⁶¹.

Terken Hatun 655 (1257) yılında yarlık hükmü çıkıncaya kadar naibelik edip Haccâc'ın Kirmân'ı terk etmesinden, 681 (1282) yılına kadar da Kirmân sınırları içinde bağımsız olarak 26 yıl sultanlık etmiş, tarihin kaydettiği nadir Müslüman kadınlardan birisidir. Uzun bir süre idareyi elinde tutan Hatun, o dönemin şartları gereği Moğollarla ilişkisini geliştirmeyi ihmal etmemiştir. Bunun için de çok iyi bildiği siyasi evlilik yolunu takip etmiş ve bunda da büyük oranda başarılı olmuştur. İşte Kutlug Terken Hatun'un yirmi altı yıllık siyasi hayatı bu başarılı politikalarla geçmiştir⁶².

Kaynakların verdiği malumata göre Terken Hatun Kirmân'da hâkimiyet kurduğu dönemde, hutbede adını okutmuş olduğu ve kendi adına para bastırıldığı açık olarak anlaşılmaktadır. Örneğin; daha öncede anlattığımız gibi Siyurgatmış, Terken Hatun'a karşı giriştiği taht mücadelesinde hutbede Terken Hatun'un adıyla birlikte kendi adını da okutmuştu. Bu durum Terken Hatun'un hutbede kendi adını okuttuğunu çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır⁶³. Para bastırma mevzusuna gelecek olursak, bu konuda Târîh-i Kirmân'ın 453. sayfasının 66. dipnotunda şu bilgiler yer almaktadır: Rusya'daki Erminaj Lenin Grang Müzesi'nde Terken Hatun'a ait sikkeden yapılmış 677 (1278-79) tarihli iki tane Dinâr bulunmaktadır⁶⁴. Yine bu konuda Târîh-i Şâhî Karâhitâiyân-i Kirmân'da aşağıda

⁶⁰ Ahmet Taşağıl, "Kutlukhanlılar", *DİA*, C. XXVI, s. 493; Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 118; Fâtma Gulâmırzâyî Kohan, "Terkân Hâtun u Behâdeddîn Bâhrazî der Kirmân" *Ayne-i Mirâs* 46, Dovre-i Cedîd, Sal 5, Şomâre-i Evvel, Behar-Tâbistân 1388(1209), s. 164-165.

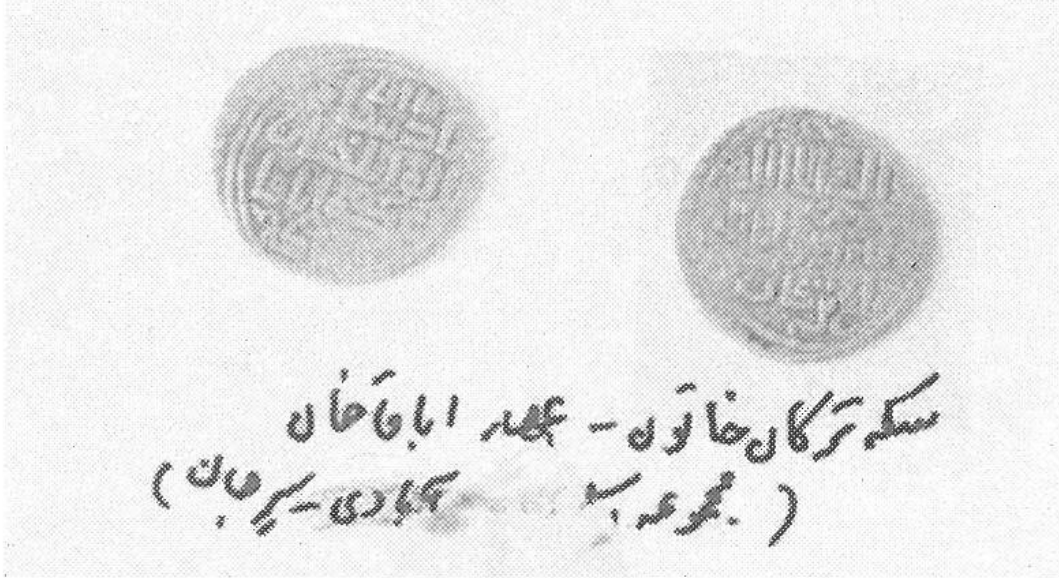
⁶¹ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ülâ*, s. 37-38; Hondmîr, *Târîh-i Habîbü'l-siyer*, C. III, s. 268; Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 445; krş. Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 118.

⁶² Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 126; Sefer Solmaz-Pınar Sertkaya, *a. g. m.*, s. 308.

⁶³ Nâsireddîn Münşî Kirmânî, *Sımtü'l-ülâ*, s. 51; krş. Bahriye Üçok, *a. g. e.*, s. 126.

⁶⁴ Ali Han Vezîrî, *Târîhî Kirmân*, C. I, s. 453, dipnot 66.

verdiğimiz ve Terken Hatun'a ait olan bir sikkenin resmi bulunmaktadır.

Bâstânî-i Pârîzî, bu sikkenin Bıçakçı'da bulunan Dört Kümbet'te bulunduğunu ve bu sikkenin şimdilik Sîrcân'da ikamet eden Agay-i Muhsin Esedî Zeyd Âbâdî'nin elinde olduğunu belirtmektedir⁶⁵.

Bâstânî-i Pârîzî'nin hem Târîhî Kirmân'da hemde Târîh-i Şâhî Karâhitâiyân-i Kirmân'da verdiği bilgilerden anlaşılıyor ki şimdilik, Terken Hatun'a ait üç tane sikke gönümüze kadar ulaşmıştır.

SONUÇ

Kutlughanlılar'ın kurucusu olan Barâk Hâcîb, Kutlughanlıları kurmadan önce akıllı bir politika takip etmişti. Nitekim kızlarını gerek Moğollar ve gerekse Harezmsâhlar, Yezd Atabeyleri ve Fars Atabeyleri ile evlendirmek suretiyle çok sağlam ilişkiler kurmuştu. Barâk'ın kurduğu bu tür siyasi ilişkiler hanedanlığın kurulduğu Kirmân gibi karmaşık bir coğrafyada varlığını uzun süre sürdürmesine imkân sağlamıştı. Barâk Hâcîb'in uyguladığı bu siyasi evlilikler politikasını Kutlug Terken Hatun'da takip etmişti. Nitekim Terken Hatun, kızı Padişah Hatun'u Moğol Hanlarında Hülagu'nun oğlu Abaka Han ile evlendirmişti. Moğollar ile yapılan bu siyasi evlilik Kirmân bölgesinin uzun bir müddet bu sülalenin hâkimiyetinde kalmasını sağlamıştı. O dönemin şartları düşünüldüğünde bu tür siyasi evlilikler devletlerin menfaatlerine olmuştur. Bu menfaati Kutlughanlılar'da net bir şekilde görmekteyiz. Nitekim Terken Hatun kendi saltanatını muhafaza etmek için üvey oğulları Sultan Haccâc ve Siyurgatmış ile giriştiği çetin mücadelelerde Abak'a Han'dan aldığı siyasi destek neticesinde hem

⁶⁵ *Târîh-i Şâhî Karâhitâiyân-i Kirmân*, s. 524.

hanedanlık tahtını elde etmiş hem de Kutlughanlılar'a siyasi ve sosyal anlamda en parlak dönemini yaşatmıştır.

Kutlughanlılar yerel bir hanedanlık olsa da Kutlug Terken Hatun; yaradılışından gelen güçlü idareci vasfı, olaylar karşısında takip ettiği akılcı politikaları ile adından söz ettirmeyi başarmıştır.

KAYNAKÇA

- Abd el-Muhammed ÂYETÎ, *Tahrîr-i Târîh-i Vassâf*, Tahran 1383 hş.
- Ahmed Ali Han VEZÎRÎ, *Târîhî Kirmân*, C. I, Neşr. Bâstânî-i Pârîzî (Muhammed İbrahim), Tahran 1364 hş.
- Alaaddin Ata Melik CÜVEYNÎ, *Tarih-i Cihan Güşa*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK Basımevi, Ankara 2013.
- ÂŞTÎYÂNÎ, Abbâs İkbâl, *Târîh-i Moğol*, Tahran 1387 hş.
- BEZER, Gülay Öğün, "Terken", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XL, İstanbul 2011.
- DALKESEN, Nilgün, "İlhanlı Hanedanlığı'nda Siyaset ve Kadın" *Ortaçağda Kadın*, Editör, Altan Çetin, Lotus Yayınları, Ankara 2011.
- GENÇ, Reşat, "Terken" *Türk Ansiklopedisi*, C. XXXI, MEB, Ankara 1982, ss. 107-114.
- GÖMEÇ, Sadettin, "Terken Unvanı Hakkında", *AÜDTCTFD*, 17, 2, Ankara 2010.
- Hâfiz-i EBRÛ, *Coğrafya-yı Hâfiz-i Ebrû*, Neşr. Sadık Seccâdî, C. III, Tahran 1375 hş.
- Hamdullâh Mustevfi-i KAZVÎNÎ, *Târîh-i Güzîde*, Neşr. Abdülhüseyin Nevâ'i, Tahran 1364 hş.
- HONDMÎR, *Habîbü'l-siyer fî Ahbâri Efrâdi'l-beşer*, C. III, Neşr. Muhammed Debîr Siyakî, Tahran 1370 hş.
- Kadı Ahmed Gaffârî-i KAZVÎNÎ, *Târîh-i Cihan Âra*, Kitâb Furûşî-i Hâfiz, Tahran 1338 hş.
- Kâşgarlı MAHMUD, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, *Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, (Hazırlayanlar, Ahmet b. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- KAZVÎNÎ, Muhammed, *Yâddâsthây-i Kazvînî*, C. III, Neşr. İreç Âfşâr, Tahran 1363 hş.
- KOHAN, Fâtma Gulâmrızâyî, "Terkân Hâtun u Behâdeddîn Bâhrazî der Kirmân" *Ayne-i Mîrâs 46*, *Dovre-i Cedîd*, Sal 5, Şomâre-i Evvel, Behar-Tâbistân 1388(1209), ss. 159-177.

- KONUĞU, Enver, “Halaciler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XV, İstanbul 1997.
- KRAMERS, J. K., “Kirmân”, *İslam Ansiklopedisi*, C. VI, MEB, İstanbul 1977.
- MERÇİL, Erdoğan, *Fars Atabegleri Salgurlular*, TTK Basımevi, Ankara 1991.
- MİNORSKİ, V., “Kutlug-Han”, *İslam Ansiklopedisi*, C. VI, MEB, İstanbul 1977.
- MÎRHOND, *Ravzatu's-safâ fi Sireti'l-enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hülefâ*, Neşr. Abbâs Zeryâb, Tahran 1358 hş.
- Muhammed b. Ali b. Muhammed ŞEBANKÂREÎ, *Mecmau'l Ensâb*, Neşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran 1373 hş.
- Muîneddîn NATANZÎ, *Müntehabü't Tevârih-i Muîni*, Neşr. Pervîn İstehrî, Tahran 1383 hş.
- , *Târîh-i Mülûk-i Şebânkâre (Müntehabü't Tevârih-i Muîni “Anonim-i İskender”*, Neşr. Joan Aubin, Tahran 1336 hş.
- Nâsireddîn Münşî KİRMÂNÎ, *Sımtü'l-ulâ li'l-Hazreti'l-'ulyâ, der Târîh-i Karâhitâyân-i Kirmân*, Neşr. Abbâs İkbâl Âştîyânî, Tahran 1328 hş.
- Reşîdüddîn FAZLULLÂH, *Câmi'üt-Tevârih ez Âgâz-i Peydâyiş-i Kebâyil-i Moğol ta Pâyân-i Dovrey-i Timûr Kâân C. I*, Neşr. Behmen Kerîmî, Tahran 1338 hş.
- SPULER, Bertold, *İran Moğolları*, Çev. Cemal Köprülü, TTK Basımevi, Ankara 2011.
- Târîh-i Sistân Telif der Hudûd-i 445-725*, (Anonim), Neşr. Muhammed Tekî Behâr (Melik el-Şûera), Tahran 1381 hş.
- Târîh-i Şâhî Karâhitâyân-i Kirmân* (Anonim), Neşr. Bâstânî-i Pârîzî, Tahran 1379 hş.
- ÜÇOK, Bahriye, *İslam Devletlerinde Kadın Hükümdarlar*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011.
- “Kirmân'da Müslüman Kutlug Devletinde İki Kadın Hükümdar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. IX, S. 81, Ankara 1961, ss. 81-98.
- Yahya b. Abdullatif KAZVİNÎ, *Lubb et-Tevârih*, İntişârât-i Bunyâd u Gûyâ, Tahran 1363 hş.
- ZÎYÂYÎ, Seyyid Abbâs, “Mîrâs-i Ferheng-i Karâhitâyân-i Kirmân, Dânişgâh 750, Sâle-i Terkân Hâtûn”, *Mecelle-i Mutâle'ât-ı İrâni*, Sal 5, Şomâre 10, Pâyîz 1385 (1206), ss. 127-159.